

ТЭОРЫЯ І ГІСТОРЫЯ МАСТАЦТВА

Р.Ф. ШАУРА

ВЫЯЎЛЕНЧАЕ МАСТАЦТВА: СТАРОНКІ МУЖНАСЦІ І ГЕРАІЗМУ (1941–1945)

Асобнае месца як у гісторыі беларускага народа, так і ў гісторыі мастацтва займае перыяд Вялікай Айчыннай вайны, калі глыбока выявілася ўзаема сувязь усіх відаў і кірункаў выяўленчай творчасці. Дзесяткі тысяч партызан на тэрыторыі рэспублікі змагаліся з фашысцкімі захопнікамі. У гэтай вялікай арміі байцоў знаходзілася шмат прафесійных і самадзейных мастакоў, якія ў рэдкія хвіліны адпачынку паміж баямі станавіліся афарміцелямі атрадных часопісаў, насценных газет, лістовак, стваральнікамі плакатаў, малюнкаў у розных жанрах. Сярод прафесійных мастакоў, што змагаліся з ворагам і зброяй, і мастацтвам, былі В.Грамыка, С.Лі, М.Гурло, Д.Дзятлаў, С.Раманаў, І.Сухаверхаў, М.Абрыньба, П.Гаўрыленка, Л.Бойка, М.Гуціеў і інш. Матэрыялам для іх творчасці былі мужнасць і самаадданасць людзей на франтах, у партызанскіх атрадах, барацьба з ворагам у глыбокім тыле. Гэта высакародная мэта яднала мастакоў усіх пакаленняў, розных напрамкаў і творчых індывідуальнасцей. Лозунг “Усё для фронту, усё для перамогі!” стаў усеагульным. “Публіцыстыка і нарыс, песня і верш, плакат і карыкатура, творы тэатра... усё было падпарадкавана адной мэце: запальваць сэрцы верай у немінучую перамогу нашай справы, натхняць на подзвіг, вучыць перамагаць ворага” [1].

З першых дзён Вялікай Айчыннай вайны мастацтва ператварылася ў адзін з самых дзейных сродкаў ідэалагічнай барацьбы. Знаходзячыся на перадавых рубяжах партызанскай барацьбы, удзельнічаючы ў баявых аперацыях, мастакі адлюстроўвалі з натурны падзеі цяжкага і складанага ваеннага часу. Папера і аловак станавіліся своеасаблівай зброяй у час суровых выпрабаванняў. Для мастака не існавала нейкіх асобных умоў творчай дзейнасці. Заслужаны дзеяч мастацтваў С.Р.Раманаў успамінае: “Маляваць даводзілася ў самых розных абставінах: вярхом на кані, калі брыгада была ў паходзе, у засадзе ў трывожным чаканні ворага...” [цыт. па: 2].

С.Раманаў зрабіў шмат розных графічных работ: замалёвак баявых дзеянняў, партрэтаў партызан, накідаў партызанскага быту. Дзесяткі яго малюнкаў адметныя лаканізмам і вострай назіральнасцю, высокім прафесійным выкананнем. Вострай псіхалагічнай насычанасцю вобразаў вылучаюцца такія малюнкi, як “Прывялі языка”, “Кароткі прывал”, “Бой у гарнізоне”, “Ракета”, “Партызаны на занятках” і інш.

На Віцебшчыне ў партызанскіх атрадах змагаліся мастакі М.Гуціеў і М.Абрыньба. Ва ўмовах пастаянных дыслакацый, баявых паходаў М.Гуціеў выпускаў плакаты, якія тыражаваліся шматлікімі экзэмплярамі і распаўсюджваліся сярод насельніцтва. Значную частку ў іх складалі сатырычныя плакаты, дзе асноўнай мішэнню станавіліся Гітлер і яго “непераможная армія”. Мастак вырэзваў матрыцы на лінолеуме або на кавалачках дрэва, і на самаробным друкарскім станку малюнкi тыражаваліся.

Героікай партызанскай барацьбы прасякнуты ўсе творы ваеннага перыяду мастака М.Абрыньбы. Па адукацыі жывапісец, ён зрабіў вялікую серыю графічных работ, шматфігурных кампазіцый. Сярод іх вылучаецца панарамная карціна “Выезд партызанскай брыгады Дубава на аперацыю” з 50 персанажамі – байцамі і камандзірамі партызанскай брыгады. У пасляваенны перыяд увесь назапашаны творчы матэрыял ваеннага часу стаў асноўнай тэмай жывапісных палотнаў мастака – тэмай мужнасці і гераізму савецкага народа ў барацьбе за незалежнасць Радзімы.

Своеасаблівую старонку ў адлюстраванні гісторыі партызанскага руху ў Беларусі адкрыла С.Лі. Былая разведчыца і сувязная, а затым удзельнік баявых аперацый па разгроме фашысцкіх гарнізонаў, яна напісала шмат эцюдаў і зрабіла шмат партрэтных накідаў, якія сталі каштоўнымі дакументальнымі матэрыяламі аб ваенным перыядзе. Вельмі выразнымі, эмацыянальнымі і

непасрэднымі па кампазіцыйным вырашэнні атрымаліся такія яе жывапісныя творы, як «Партызанскі лагер “Польмя”», “За баявой вучобай”, “Партызанская прысяга” і інш.

На працягу ўсіх ваенных гадоў у партызанскіх атрадах змагаўся з ворагам і мастак У.Сухаверхаў. Удзельнічаючы ў баявых аперацыях, ён імкнуўся актыўна выкарыстаць вольны час для творчай дзейнасці. Умовы партызанскага жыцця не дазвалялі займацца алейным жывапісам, і таму аловак і акварэльныя фарбы на доўгі час заставаліся асноўным матэрыялам для работы мастака. У.Сухаверхаў зрабіў цэлую серыю акварэльных партрэтаў партызан і камандзіраў, замалёвак па свежых уражаннях разнастайных падзей ваеннага часу. І менавіта ваенная тэматыка ў далейшай яго творчай дзейнасці стала адной з галоўных і прынесла мастаку шырокую вядомасць. Хрэстаматыйнай у савецкім выяўленчым мастацтве канца саракавых і пяцідзсятых гады была, як вядома, карціна “За родную Беларусь”. У ёй выразна гучаць матывы сілы духу савецкіх людзей, іх мужнасці і адказнасці за лёс Радзімы.

Цікавай з’явай ва ўзаемадзеянні прафесійнага мастацтва і самадзейнай творчасці стаў выхад у ліпені 1941 г. плаката-газеты “Раздавім фашысцкую гадзіну”. Першыя месяцы рэдкалегія плаката-газеты знаходзілася ў Гомелі, а потым перадыслацыравалася ў Маскву, дзе і заставалася да заканчэння вайны. У складзе рэдкалегіі былі прафесійныя, ужо вядомыя ў той час мастакі З.Азгур, М.Козак і інш. І сярод іх быў дзесяцікласнік адной з гомельскіх школ Віталій Букаты. Таленавіты мастак-самародак актыўна ўключыўся ў мастацкае афармленне плаката-газеты. Ён ствараў дзесяткі ілюстрацый, карыкатур, палымяных плакатных замалёвак, якія клікалі на барацьбу з ворагам.

У перыяд Вялікай Айчыннай вайны мастацтву быў уласцівы агітацыйны характар. Плакаты, лозунгі, баявыя лісткі адлюстроўвалі падзеі часу, узнімалі дух народа, умацнялі баявыя парыў і веру ў перамогу над агрэсарам. Усе віды мастацтва былі падпарадкаваны адзінай мэце – вызваленню Радзімы. Свой значны ўклад у гэту вялікую справу разам з прафесійнымі мастакамі ўнесла і самадзейная творчасць Беларусі. Тэрыторыя рэспублікі большую частку ваеннага часу знаходзілася ў акупацыі, і таму мастацкая творчасць развівалася ва ўмовах партызанскай барацьбы і падполля.

Многія самадзейныя мастакі з пачатку вайны пайшлі ў партызанскія атрады. У вольны ад баёў і паходаў час яны станавіліся афарміцелямі насценных газет, баявых лісткоў, рукапісных часопісаў. Амаль кожны партызанскі атрад меў свой рукапісны часопіс, у якім адлюстроўваліся баявыя дзеянні народных месціўцаў. Гэта былі своеасаблівыя ваенныя дзённікі, дзе змяшчаліся нарысы, апавяданні, паэмы, вершы, частушкі, да якіх мастакі рабілі ілюстрацыі. Партызанскія часопісы часта мелі назвы атрадаў, брыгад, якім яны належалі: “Знамя”, “Кутузавец”, “Варашылавец”, “Чырвонае знамя”, “Народны месцівец”, “Сокал”, “Смерць фашызму”, “Жукавец”, “За Радзіму”, “Ураган”, “Мы пераможам” і інш. Некаторыя часопісы мелі назвы палымяных заклікаў: “Уперад!”, “На штурм ворага!”, “У бой за Радзіму!” На іх старонках мастакі змяшчалі кампазіцыі, партрэты партызан і малюнкi на розныя тэмы. Большасць малюнкаў у партызанскіх часопісах не мелі подпісаў аўтараў. Захаваліся імёны невялікай групы самадзейных партызанскіх мастакоў: А.Агафоненка, А.Абрамаў, Г.Алемскі, Г.Барзоў, А.Васільеў, С.Гуткоўскі, А.Гагарын, Л.Дзятлаў, Ф.Заленка, Ф.Красноў, В.Казлоў, М.Ліпень, В.Лысаў і інш. Жыццёвасць і мастацкая выразнасць малюнкаў абумоўліваліся тым, што іх аўтарамі з’яўляліся партызаны, якія прымалі непасрэдны ўдзел у аперацыях па разгроме гітлераўскіх гарнізонаў, падрыве чыгуначных саставаў з баявой тэхнікай і жывой сілай праціўніка. Яны праўдзіва, дакументальна адлюстроўвалі баявыя справы сваіх аднапалчан.

Партызанская выяўленчая самадзейнасць развівалася ў разнастайных жанрах мастацкай творчасці. На старонках часопісаў можна знайсці дзесяткі партрэтаў народных месціўцаў, удзельнікаў баявых дзеянняў партызан, замалёўкі пейзажаў, напоўненых лірыкай шчаслівага мірнага жыцця, трагічныя карціны разбурэнняў і пажарышчаў, сатырычныя малюнкi, якія насычаны рознай тэматыкай – ад палітычнай да бытавой. Малюнкi ў асноўным служылі ілюстрацыяй да тэкставай часткі часопісаў, баявых лісткоў, лістовак, і толькі нязначная колькасць работ была самастойнай у адносінах да тэксту.

Партызанскі друк апэратыўна адклікаўся на ўсе падзеі. Малюнкi ствараліся па свежых назіраннях, вострых уражаннях, ім характэрна дакументальная праўдзівасць. Кожны аўтар рашаў па-рознаму партрэт, тэматычныя малюнкi, пейзаж і карыкатуру. Многія мастакі ўпершыню бралі ў рукі аловак ці пэндзаль і праяўлялі сапраўдны талент у гэтай справе.

У творчасці мастакоў-партызан своеасабліва раскрывалася тэма Радзімы. Ёй прысвечаны пейзажы, батальныя кампазіцыі, алегарычныя малюнкі. У іх адлюстроўваліся прыгажосць нашых гарадоў і сёл у мірны час і пажары, спусташэнні, прынесеныя вайною. Часопісныя старонкі, лістоўкі, баявыя лісткі афармляліся мастакамі, якія надавалі ім вострую выразнасць і эмацыянальнасць. Страшныя карціны спаленых вёсак, разбураных заводаў і фабрык, вытаптаных варожымі ботамі палёў да глыбіні душы краналі чытачоў. Вялікае ўздзеянне мелі сатырычныя замалёўкі. Меткія, сатырычна завостраныя малюнкі высмейвалі звар'яцелага фюрэра, гітлераўскіх генералаў, афіцэраў, салдат, верхаводаў рэйха і іх саюзнікаў, выкрывалі іх злачынныя дзеянні. Фашысцкія каты маляваліся ў выглядзе жывёлападобных пачвар, якія выклікалі агіду і смех. Удаляя спалучэнні малюнка і тэксту садзейнічалі эмацыянальнаму ўздзеянню на гледача, глыбока хвалявалі яго.

Разам з тым малюнкі адлюстроўвалі суровае і цяжкае партызанскае жыццё. Мастакі не пакідалі без увагі ніводнага моманту з партызанскага быту. Сатырычная накіраванасць матэрыялу, карыкатура спалучаліся з паказам становавых бакоў партызанскага жыцця, гераічных спраў абаронцаў Радзімы.

У партызанскім рукапісным друку часта сустракаюцца малюнкі, якія прысвечаны батальным сцэнам: ляцяць у паветра эшалоны з тэхнікай і жывой сілай, партызаны нападаюць на нямецкія калоны аўтамашын і знішчаюць іх, узрываюць чыгуначныя станцыі і камунікацыі, нечакана сутыкаюцца з атрадамі карнікаў і інш. Малюнкі звычайна суправаджалі артыкулы, якія падрабязна каменціравалі падзеі той ці іншай бітвы. Іх характарызуе розны ўзровень мастацкага майстэрства. Адным уласцівая пэўная прафесіянальнасць, другім – самабытнасць у кампазіцыйным і колерным рашэнні. Натуральна, партызанскія мастакі былі пазбаўлены магчымасцей выкарыстоўваць многія матэрыялы і інструменты. Не было жывапісных карцін на палатне, але такія найбольш даступны від творчасці, як графіка, даваў магчымасць шматгранна раскрываць гераічныя падзеі ваеннага часу.

Партрэт у партызанскай графіцы – важны жанр самадзейнай творчасці. Амаль кожны рукапісны часопіс ці насценная газета змяшчаюць партрэты народных месціўцаў. Яны выконваліся большай часткай алоўкамі, іншы раз тушшу з лёгкай афарбоўкай акварэллю ці каляровымі алоўкамі на старонках часопісаў і на асобных лістах паперы. Да нашых дзён дайшлі партрэты народных месціўцаў, якія знаходзіліся на небяспечных рубяжах вайны. У партрэтах адлюстраваны розныя характары і індывідуальнасці – вопытныя, мужныя, загартаваныя ў суровых ваенных абставінах людзі і юныя партызаны, якія ўступілі ў барацьбу з ворагам.

Мастакі малявалі партызан на нейтральным фоне, а таксама ўводзілі дэталі ваеннага пейзажу, паказваючы канкрэтныя месцы і абставіны. Таму сустракаюцца тут і сцэны вучобы карыстання зброяй, нясення вартавой службы, адпраўкі на баявое заданне, адпачынку.

У некаторых музеях Беларусі захаваліся партрэты партызанскіх камандзіраў, партызан-герояў, выкананыя самадзейнымі мастакамі. Перад намі паўстаюць людзі розных узростаў і характараў. Яны перадаюць сабранасць, засяроджанасць байцоў і камандзіраў. У гэтых партрэтах выразна працягваюцца пачуцці, перажыванні партызан, перадаюцца іх роздум, трывогі.

Партызанскія мастакі стараліся паказаць агульныя рысы душэўнага складу змагароў за Радзіму, выявіць тыповае ў індывідуальных асаблівасцях характараў. Акрамя партрэтнага падабенства, яны імкнуліся стварыць сінтэзаваны вобраз, які змог бы сканцэнтраваць у сабе лепшыя чалавечыя якасці. Партызанскія мастакі звярталіся і да вобразаў праслаўленых рэвалюцыянераў і палкаводцаў, легендарных герояў мінулых войнаў, каб раскрыць гістарычную пераемнасць гераізму нашага народа ў гады Вялікай Айчыннай вайны.

Любоў да роднай зямлі, вераломнае нашэсце ворага, небяспека, якая навісла над нашай Радзімай, знайшлі адлюстраванне ў пейзажах партызанскіх мастакоў. У большасці малюнкаў пейзаж займае адно з вядучых месцаў. Ён звязвае прадметы і дзеянні ў адзіную кампазіцыю, падкрэслівае, а часам і выяўляе эмацыянальны зарад у адлюстраванні той ці іншай падзеі. Пейзаж у партызанскай графіцы не толькі адлюстроўваў красу прыроды. Галоўнае яго прызначэнне – выхаванне ў савецкіх людзей любові да сваёй Радзімы. На старонках рукапісных часопісаў сустракаюцца розныя па характары і сіле гучання пейзажы. Тут і лірычныя, дзе мастакі расказваюць аб перадаваеным жыцці, і ваенныя пейзажы з палаючымі гарадамі і сёламі. У сваіх замалёўках партызанскія мастакі актыўна выкарыстоўвалі колер (гуаш, акварэль, каляровыя алоўкі) і гэтым надавалі ім пэўную звонкасць і дэкаратыўнасць.

Важнае месца ў партызанскім друку адводзілася сатырычным малюнкам. Кожны часопіс, насценная газета мелі раздзел “Сатыра і гумар”. У гэтых жанрах рознабакова раскрываўся талент

самадзейных мастакоў. Нават няўменне валодаць малюнкам не становілася перашкодай для многіх аўтараў у стварэнні вострасатырычных, эмацыянальна насычаных работ.

Кожны дзень выпускаліся баявыя лісткі, вывешваліся насценныя газеты, дзе ў раздзеле “Сатыра і гумар” змяшчалася інфармацыя аб партызанскім жыцці. І хаця не ўсе сатырычныя малюнкi раўнацэнныя, моцныя ў прафесійных адносінах, самабытныя, аднак усе яны знаходзілі водгук у чытачоў.

Значнае месца ў творчасці партызанскіх самадзейных мастакоў займаў плакат. У час Вялікай Айчыннай вайны плакат “... ішоў у наступленне разам з часцямі Чырвонай Арміі, агітаваў на заводах за ўзмоцнены выпуск абароннай прадукцыі, у калгасах – за забеспячэнне фронту харчаваннем, ён быў у партызанскіх атрадах, разам з перадавымі часцямі Чырвонай Арміі ўваходзіў у вызваленныя гарады, ён пранікаў нават у варожы стан і веў агітацыю сярод войскаў праціўніка” [3]. Партызанскія плакаты, выкананыя самадзейнымі мастакамі і часам паўтораныя ў некалькіх экзэмплярах, аказваліся ў нечаканых, адкрытых для публікі месцах. Ні адзін рукапісны часопіс, баявы лісток ці насценная газета не абыходзіліся без плакатных малюнкаў. Яны не адрозніваліся па сваіх памерах ад астатніх замалёвак, але былі зроблены ў стылі плаката з характэрнай для яго ўмоўнасцю, сімволікай. Малюнкi мелі вобразна-алегарычны характар, былі выкананы спрошчана, лаканічна. Тэкст быў гранічна кароткім, прызыўным: “Ворага – на штык!”, “Няхай жыве наша гераічная Чырвоная Армія!”, “Уперад да перамогі!”, “Адпомсцім за нашых братоў, сясцёр, маці!”, “За Радзіму!” і інш.

У партызанскім друку вялікая ўвага надавалася мастацкаму афармленню матэрыялаў, у цэлым выданню. Кожны артыкул, напісаны партызанскімі карэспандэнтамі, як правіла, маляўніча афармляўся загалюўкамі, застаўкамі, канцоўкамі. Увесь партызанскі друк, што захаваўся, вылучаецца прыгожым загаловачным тэкстам, дзе выкарыстоўваліся разнастайныя формы шрыфту і арнаменту. Мастакі з любоўю афармлялі партызанскія часопісы. Застаўкі ў іх рашаліся ў адзінай кампазіцыі з загаловачным тэкстам і надавалі завершанасць ўсёй структуры апавядання. Канцоўкі, як правіла, падводзілі вынік тым падзеям, аб якіх ішла гаворка ў артыкуле. Часта застаўкі і канцоўкі рабіліся па прынцыпу самастойнага малюнка, які адлюстроўваў канкрэтныя сцэны і эпізоды. У якасці элементаў мастацкага афармлення шырока выкарыстоўваліся беларускі нацыянальны арнамент, раслінныя і геаметрычныя арнаменты. Імі ўпрыгожваліся вокладкі часопісаў і старонкі з тэкстам.

Такім чынам, творчасць партызан – цікавая і своеасаблівая з’ява ў гісторыі прафесійнага і самадзейнага выяўленчага мастацтва. Яе ўзнікненне і развіццё былі прадиктаваны ўмовамі барацьбы народа ў гады Вялікай Айчыннай вайны. На тэрыторыі Беларусі дзейнічалі шматлікія партызанскія злучэнні і брыгады, палкі і атрады, у якіх распаўсюджанай формай ідэалагічнай і выхаваўчай работы сярод асабовага саставу з’яўлялася мастацкая самадзейнасць, у прыватнасці выяўленчая. Творчыя здольнасці народных мсціўцаў рэалізоўваліся ў мастацкім афармленні рукапісных выданняў, насценных газет, лістовак і плакатаў.

Характэрнымі рысамі партызанскай графікі з’яўляюцца апэратыўнасць, дзейнасць, камунікабельнасць. Рукапісны друк хутка адгукаўся на ўсе падзеі як унутры атрадаў, так і на франтах, становіўся здабыткам галоснасці самай шырокай публікі. Праўда аб вайне даносілася партызанамі ў населеныя пункты, акупіраваныя фашыстамі. Важнае месца ў гэтай рабоце адводзілася мастацкай творчасці як сродку нагляднага адлюстравання канкрэтных падзей і эпізодаў.

У партызанскай творчасці назіраецца сувязь з агітацыйна-прапагандысцкім мастацтвам самадзейных майстроў 20-х гадоў XX ст. Тут выяўляюцца агульныя прынцыпы мастацка-вобразнага і канструктыўнага падыходу ў кампазіцыйна-схематычнай пабудове твораў і ў асаблівасцях шэрага самастойных графічных лістоў, “маланак”, лістовак, плакатаў. Гэтыя прынцыпы маюць аналогію з народным лубком. Мастацтва партызанскіх твораў уяўляе сабой сінтэз розных фальклорных жанраў і выяўленчай мовы. Ідэйная накіраванасць партызанскага друку забяспечвалася выключна гарманічнай узаемасувяззю слова і малюнка. Аповесці і апавяданні, быліны і песні, дакументальныя артыкулы і сатырычныя навелы ілюстраваліся серыямі самабытных, напоўненых асаблівасцямі народнага эстэтычнага ўсведамлення замалёвак. Такі сплаў літаратуры, вуснага фальклору і выяўленчай творчасці ўзмацняў эмацыянальнае ўспрыманне зместу, абвастраў цікавасць да яго чытача.

2. *Ганчароў М.А.* Мастацтва мужнасці і гераізму. – Мн.: Беларусь, 1976. – С. 6.
3. *История советского искусства / Редкол.: Б.В.Вемарн и др.* – М.: Искусство, 1968. – Т. 2. – С. 9.
4. *Шаура Р.Ф.* Сатырычная графіка партызанскіх самадзейных мастакоў // *Весці АН БССР.* – 1975. – № 11. – С. 112–129.
5. *Шаура Р.Ф.* Творчасць партызанскіх самадзейных мастакоў // *Мастацтва Беларусі.* – 1984. – № 9. – С. 11–14.
6. *Шаура Р.Ф.* Самадзейнае выяўленчае мастацтва Беларусі. – Мн: Навука і тэхніка, 1995. – 251 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ